

УДК 811.161.2:81'42

ББК 81.2 Ук-7

Надія Гериш

ТЕКСТОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНАФОРИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

У статті розглядаються поняття анафори та анафоричного ряду, який репрезентує текстотвірний потенціал анафоричних відношень.

Ключові слова: текст, анафора, асоціативна анафора, анафоричний ряд.

У сучасній лінгвістиці анафоричні відношення розглядаються як об'єкт наукових досліджень. Вивчення процесів реалізації семантичних категорій відкривають перспективу встановлення текстотвірного потенціалу анафоричних відношень. З цих позицій актуальним є вивчення синтаксичних конструкцій з анафоричними рядами, які впливають на текстотворення.

Проблема анафоричних відношень з орієнтацією на їхню участь у текстотворенні є предметом дослідження як російських (Н.Д. Арутюнова, А.О. Кібрик, А.С. Чехов, О.В. Падучева, В.В. Бекзентеева, М.А. Андросова), так і українських (В.К. Ситнікова, О. Пилипенко, Т. Матвійчук, Н.С. Бук) мовознавців, однак не знайшла достатньо повного висвітлення.

Мета дослідження – дослідити та описати анафоричні ряди, що виступають маніфестами текстової категорії зв'язності, проаналізувати їх текстотвірний потенціал. Це передбачає необхідність розв'язання таких завдань: 1) розкрити зміст понять “анафорична пара”, “анафоричні ряди”; 2) визначити їх текстотвірний характер.

Новизна дослідження полягає у тому, що в ньому: а) здійснено аналіз анафоричних відношень у художньому тексті; б) на конкретному мовному матеріалі виявлено текстотвірний характер анафоричних відношень.

Зв'язність тексту формується засобами прямого чи непрямого повторення його компонентів, у тому числі за допомогою анафоричних відношень між номінативними текстовими одиницями. Однією із текстотвірних категорій виступають анафоричні відношення, які впливають на структурування тексту.

Сучасна мовознавча література засвідчує широкий спектр підходів до витлумачення анафори, що пояснюється її багатозначністю, функціональним розмаїттям. За визначенням, анафора – це “повторення одного і того самого елемента у висловлюванні” [6, 29]; “тип відношення між мовними сегментами, де в один сегмент входить посилання на інший”, [7, 33]; “згадування референтів, вже активованих у робочій пам'яті мовця і адресата” [5, 85].

Анафоричні відношення – відношення між мовними вираженнями (словами чи словосполученнями), які полягають в тому, що в смисл одного висловлення входить відсилання до другого [7, 32].

Поняття анафоричних відношень (анафори) пов'язане з такою фундаментальною особливістю тексту, як наявність у ньому неодноразового згадування елементів ситуації, що описується.

Термін “анафора” нерідко застосовують щодо функціонування як займенників, так й інших референтних іменних груп, адже у процесі розгортання тексту виникає необхідність повторного згадування названого об’єкта референта, тобто постає проблема вторинної номінації.

Мінімальне мовне висловлення, яке має анафоричний засіб, є анафоричним, а мовне висловлення, до якого відсилає анафор, його антецедентом. Ці два компоненти анафоричної пари зв’язані між собою відношенням, при якому смисл одного слова містить відсилання до іншого.

Анафоричні відношення пов’язані з теорією референції, яка в свою чергу співвіднесена з проблемою кореферентності займенників (особові, неозначені, відносні, вказівні). Звернемо увагу на кореферентність особових займенників, наприклад у межах одного речення *Мати світила лампу, а сірник дрижав у її руці* (О.Гончар). У репрезентованій синтаксичній конструкції модель анафоричних відношень S+P, першим компонентом якої є антецедент *мати*, який заступає особовий займенник *її*.

Порівняймо ще: *Скільки пам’ятає себе Нателла, все вона чує цей шум* (О. Гончар). У наведеній синтаксичній конструкції виділені слова утворюють модель анафоричних відношень P+S+P: “*Нателла – вона*”, до складу якої входить прономінатив *себе*, антецедент, який репрезентований власною назвою *Нателла*, і анафоричний займенник *вона*. З погляду структури у цій конструкції наявний кореферентний анафоричний зв’язок між займенниками і їх антецедентом.

Наприклад: *Становий, здається, незадоволений був з того, що взяв, і хоч запевняв, що не допустить погрому, але йому вірили мало* (М. Коцюбинський). У маніфестованому сегменті модель анафоричних відношень S+P, першим компонентом якої є антецедент *становий*, який заступає особовий займенник *йому*.

Наприклад: *Усман та Марта! Де вони зараз!* (О. Гончар). Анафоричний елемент *вони* співвідноситься з кореферентним антецедентом *Усман та Марта*. Модель анафоричних відношень (S+S)+P, перший компонент якої репрезентований антецедентом *Усман та Марта*, який співвідноситься із займенником *вони*.

Наприклад: *Якщо в такий час повертається з інституту Микола Баглай, студент металургійного, то він ясна річ, зупиниться на майдані і за звичкою послухає собор, його мовчання, послухає оту не кожному доступну “музику сфер”* (О. Гончар). Завдяки анафоричному ряду “*Микола Баглай – студент металургійного – він*” автор називає головного героя і водночас вказує на його соціальну приналежність. Другий анафоричний ряд тісно пов’язаний з першим, оскільки саме Микола Баглай “*послухає собор – його мовчання – “оту не кожному доступну “музику сфер”*”, де перший компонент цього ряду різко протиставлений другому словами “*послухає*” – “*мовчання*”, а третій компонент вказує на те, що не кожен може почути “*музику сфер*”.

У тексті в процесі репрезентації референта анафоричні відношення формують ширшу систему семантичних співвіднесень, де основною ознакою є референційна тотожність. Розглянемо анафоричну пару, яка репрезентує родові відношення, наприклад: *Скиба землі тягне її і до орачів, і до сіячів, і до Максима. Давні прикмети підказують, коли і що*

треба сіяти, і до них прислухається **син** (М. Стельмах). Виділені слова є репрезентантами анафоричної пари, до складу якої входить антецедент **Максима** і анафоричне слово **син**, яке стає співвідносним з відповідним референтом **Максим**, який введений у попередньому реченні. Наприклад: *Живе за Баглаями, у бік саги, **Ягор Катратий, запеклий садолюб*** (О. Гончар). У наведеному сегменті анафорична пара “**Ягор Катратий – запеклий садолюб**”, у ролі анафора використано іменну групу **запеклий садолюб**, яка дає характеристики і оцінку діяльності героя, референт цієї групи може бути ідентифікованим лише за допомогою антецедента **Ягор Катратий**.

Порівняймо ще: *Скажи краще, коли ти [Миколо] матері **невістку** приведиш? Уже ж, мабуть, є **якась, що на шпильках*** (О. Гончар). Завдяки анафоричній парі “**невістка – якась, що на шпильках**” створюються уявлення про майбутню невістку. Другий компонент анафоричного відношення маніфестований дескрипцією “**якась, що на шпильках**”.

До складу анафоричних рядів входить метафора як елемент поетичного мислення і образного бачення світу. Порівняймо: *Здалеку **гора біліє**, ніби крейдяна. Підійдеш ближче – аж то сад **цвіте*** (О. Гончар). Перший компонент анафоричного пари “**гора біліє**” маніфестований метафорою, яка розкривається в наступному реченні за допомогою компонента “**аж то сад цвіте**”. В аналізованому сегменті анафоричні відношення забезпечують текстову когезію.

Анафоричні відношення моделі S+P маніфестуються також у міжреченневих утвореннях: *Особливо сподобалось геологам **Оленяче джерело**. Вже збираючись у долину, Ніна Федорівна набрала з **нього** води повну пляшку, обклеїла її* (О. Гончар). У наведеному прикладі виділені слова утворюють анафоричну конструкцію, до складу якої входить референт **Оленяче джерело**, який виступає антецедентом анафоричного займенника **нього**. Між компонентами анафоричного відношення виражений кореферентний анафоричний зв'язок, адже речення з референтним іменем, яке ідентифікує реальний об'єкт дійсності через згадування про нього у попередньому контексті.

Наприклад: *У жодній енциклопедії світу не знайти нам **цієї Зачіплянки**. А вона є, існує в реальності* (О. Гончар). Виділені слова утворюють анафоричну конструкцію “**цієї Зачіплянки – вона**”, до складу якої входить референт **Зачіплянки**, яка виступає антецедентом анафоричного займенника, а анафоричний займенник **вона** відсилає до антецедента.

У процесі референції співказівні номінативні одиниці утворюють лінійну послідовність, яка здатна переростати в ряд, який кваліфікуємо як анафоричний, наприклад: ***Золоті барабани соняшників – цілі оркестри, де нема інших інструментів, – у полях і селах грають ораторії сонця*** (Є. Гуцало). У наведеному сегменті анафоричний ряд “**золоті барабани соняшників – цілі оркестри – інструментів – грають ораторії сонця**” репрезентує сприймання природи через образні засоби. У ролі антецедента виступає метафора “**золоті барабани соняшників**”, яку продовжує друга метафора “**цілі оркестри**”, що вступає в асоціативний зв'язок з поняттями “**інструменти**” та “**ораторія**”.

Порівняймо ще: ***Сміються у нас, пастушків, очі, як волошки польові, сміються розквітлим соняшниками наші обличчя, а по***

обличчях в'ються **щасливі усмішки**, як в'ється березка (Є. Гуцало). В анафоричному ряду “**сміються очі-сміються наші обличчя-щасливі усмішки**” між першим і другим компонентом встановлюються асоціативні анафоричні відношення частини і цілого, результатом чого є наступна пропозиція “**по обличчях в'ються щасливі усмішки**”.

Наприклад: *Син і мати. Стара злізе з брочки, до надвечір'я полями ходить, прислухається, як шипить і корінцями потріскує скиба, як лягає у землю зерно, згадує свої давні літа і вголос міркує, де краще посіяти гречку, а де льон.*

– *Агрономша приїхала, - з повагою скаже плугатар. – Чіпка баба, розумна до біса (М. Стельмах).* В аналізованому сегменті анафоричний ряд “**мати – стара – агрономша – чіпка баба – розумна до біса**” автор характеризує матір-господиню, а плугатар дає позитивну оцінку досвіду праці людини на землі, за що й з повагою називає її “**агрономша**” і продовжує характеристику у вигляді прикладок “**чіпка**” та “**розумна**”. За допомогою цього анафоричного ряду ідентифіковано дійову особу, умотивовано її діяльність та сприймання нею дійсності.

Порівняймо ще: *Крім Баглая-молодшого, є ще Баглай-старший, що за свій темперамент та задержкуватість раніше був знаний на селищах як Іван-дикий, Іван-рудий, а з певного часу відомий більше, як “отой Баглай, що в Індії”, або просто Віруньчин Іван (О. Гончар).* Анафоричний ряд “**Баглай-старший-Іван-дикий-Іван-рудий-отой Баглай, що в Індії-Віруньчин Іван**” характеризує людину, адже саме за темперамент та задержкуватість героя знали як “**Іван-дикий-Іван-рудий**”, а наступний компонент представлений описовим зворотом – дескрипцією “**отой Баглай, що в Індії**”, або “**Віруньчин Іван**”. За допомогою анафоричних номінацій утворюється низка пропозицій, пов'язаних з'ясувальними відношеннями.

Порівняймо ще: *Першокурсник Ситник, моторний, їжачком стрижений хлопчина, з надмірною серйозністю прийнявши від Лагутіна гвинтівку, шурхнув з нею у двері – на пост, а Колосовський при мовчанні присутніх підступив ближче до Спартаківих списків (О. Гончар).* Перший компонент анафоричного ряду репрезентований власною назвою “**Ситник**”, а другий – прикметниковим предикатом “**моторний**”, який передає семантику якості особи, причому важливим компонентом значення такого предиката виступає оцінка денотата. Третій компонент, виражений описовим зворотом, дескрипцією “**їжачком стрижений хлопчина**”, звертає увагу на зовнішній вигляд студента.

Асоціативна, або вивідна, анафора передбачає різноманітні типи семантичних відношень між анафоричним елементом і антецедентом, в тому числі частина – ціле, елемент / учасник – ситуація, слот фрейма – фрейм, причина – наслідок та інші. Її сутність передбачає, що антецедент активує не тільки своє безпосереднє значення, а й ланцюжок пов'язаних з ним концептів або референтів, наприклад: *Стріхаті брови побіліли від паморозі, й так само побіліла вся велика, щедрою рукою виліплена голова : не чуб, а назавжди застигла хвиля туману (Є. Гуцало).* У наведеному сегменті автор за допомогою анафоричного ряду “**брови – голова – чуб – назавжди застигла хвиля туману**”, рухаючись від частини “**стріхаті брови побіліли від паморозі**”, переходить до цілого “**побіліла вся велика, щедрою рукою виліплена “голова”**”, а далі, навпаки, від цілого “**голова**” –

до частини “чуб”, який образно називає “*назавжди застигла хвиля туману*”.

Порівняймо ще: ...*Материне обличчя на відстані витягнутої руки здавалось неправдоподібно темним, мідяно-восковим. Воно мало жорсткі риси обличчя побіля вуст і біля очей – таке обличчя намалював би старовинний художник на дубовій дошці, зображуючи Богоматір чи святу; материна голова якраз затуляла сонце, і його проміння, іскрячись у розмаяних чорних косах і обертаючи їх на яскраві, такі прозорі срібні волоконця, творило довкола материної голови мерехтливий німб. Вона стояла в тому золотавому німбі, який одухотворяв її обличчя, і ти, вражений цією явиною, стежив, як сніг проміння, падаючи на голову і розсіюючись, тремтить, пульсує* (С.Гуцало). Розглянемо вищенаведений текст. Ініціальну позицію в ньому, яка визначає тему оповіді займає сполучення *материне обличчя*; це цілісне поняття, оскільки йдеться про вираження почуттів саме до матері, а обличчя лише дає змогу звернути увагу на зовнішні риси людини, що прожила складне життя трудівниці. Наступне речення починає займенник-анафор *воно*, яке передбачає необхідність продовження оповіді про змучену важкою працею матір, бо вводить такі поняття як “*жорсткі риси*” з свідомим повторенням слова обличчя. Перший раз “*обличчя побіля вуст і біля очей*” і другий раз “*таке обличчя*”, тим самим поняття материне обличчя попадає у центр розповіді про змучену матір. Разом з тим такі риси, “*як неправдоподібно темним, мідяно-восковим*”, “*жорсткі риси*” дають можливість за асоціацією побачити Богоматір чи святу. Отож, створена перша лінія організації анафоричної конструкції “*материне обличчя – воно – обличчя побіля вуст і біля очей – таке обличчя – її обличчя*”. Образ набув певної завершеності, але автор не зупинився у характеристиці матері продовжує оповідь. Виявляється, що вживається не *одне обличчя*, а *материна голова* із загалом “*затуляла сонце*”. Отож, здійснено перехід до відтворення сонця в його єдності з материною головою. Звідси прямий шлях до відтворення проміння сонця, що “*творило навколо материної голови німб*”, внаслідок утворюється ще один ряд, що характеризує “*материна голова – сонце – його проміння – німб*”. Створюються ще два анафоричних ряди: “*материна голова – чорні коси – їх*”; “*сонце – його проміння – німб*”. Тим самим займенники стають текстотвірним компонентом і забезпечують через поняття *материне, материна* єдність усього цілого, що й ідентифікує концепт *мати*.

Компоненти анафоричного ряду відіграють важливу роль не лише в ідентифікації дійових осіб, їх діяльності, але й в метафоризації тексту.

Таким чином, за допомогою анафоричних відношень утворюються анафоричні пари та анафоричні ряди, які, виконуючи текстотвірні функції когезії, синкретичності текстової організації, забезпечують цілісність загального дискурсу.

Література

1. Анафора // Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І.Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – С.33-34.

2. Арутюнова Н. Д. Референция имени и структура предложения /Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1976. - № 2. – С. 24-25.
3. Бабенко Л. Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа: учебник для вузов / Л. Г. Бабенко. – М.: Академический Проект Деловая книга, Екатеринбург, 2004. – 464 с.
4. Вольф Е. В. Функциональная семантика оценки. – Изд. 3-е, стереотип. / Е. В. Вольф. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
5. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. М.: Наука, 1981.– 139 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – Изд.2-е, испр. –М.: Едиториал УРСС, 2004. – 440с.
8. Даркевич О. В. Проблеми теорії дейксису / О .В. Даркевич // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2007. – №4. – С.83-87.
9. Кибрик А.А. Константы и переменные языка / А.А. Кибрик. – СПб: Алетейа, 2003. – С 47-60.
10. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / В.М. Ожоган. – К ., 1997. – 230 с.
11. Падучева Е. В. Анафорическое отношение / Е. В. Падучева // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 32.
12. Падучева Е. В. Выказывание и его соотнесенность с действительностью / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1985. – 271с.

The article reviews the concept of anaphora and anaforychnoho series that represents the the potential tekstotvirnyu anaforychnyh relations.

Key words: *text, anaphora, associative anaphora, anaforychnyy number.*

В статье рассматриваются понятия анафоры и анафорического ряда, который представляет текстообразующий потенциал анафорических отношений.

Ключевые слова: *текст, анафора, ассоциативная анафора, анафоричний ряд.*